

Struktura semantyczna jednostek leksykalnych z komponentem *góra* (w wybranych językach)

Podejmowany opis struktury znaczeniowej jednostek leksykalnych z komponentem *góra* (*góry*) pochodzących z ekscerpcji słownikowej wyznacza zarazem – poprzez odwołanie do pojęcia profilowania i określonych metodologiczno-terminologicznych jego ujęć¹ – profile pojęć *góra* i *góry*². Dokonywana analiza zgodnie z „nurtem semantyki lingwistycznej, który [...] proponuje kulturowo zderzoną teorię znaczenia jednostki leksykalnej”³, ma zatem „uchwycić te aspekty” wyrazów *góra* i *góry*, „które zostały utrwalone w rozpatrywanych jednostkach”⁴ wybranych języków.

¹ Wywodzonego z teorii R. Langackera, które jest „ujmowaniem pola postrzeżenia lub pojęciowego (wiedzy o pewnym wycinku rzeczywistości), tzw. bazy, z określonego punktu widzenia przez wyróżnienie (podświetlenie) pewnych elementów jako ważnych (desygnowanych), a usuwanie innych w cień, na dalszy plan, do tła” (R. Grzegorzakowa, *Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia*, [w:] *Profilowanie w języku i w tekście*, pod red. J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, Lublin 1998, s. 10), oraz odnoszonego do koncepcji opisu semantycznego Anny Wierzbickiej i oznaczającego „subiektywną (tj. mającą swój podmiot) operację językowo-pojęciową, polegającą na swoistym kształtowaniu obrazu przedmiotu poprzez ujęcie go w określonych aspektach (podkategoriach, fasetach) [...] w ramach pewnego typu wiedzy i zgodnie z wymogami określonego punktu widzenia”. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Profilowanie a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie...*, s. 212. Por. w tym kontekście założenie, że „proces profilowania może przebiegać na trzech różnych płaszczyznach: na płaszczyźnie subiektywno-kognitywnej, na płaszczyźnie społecznej i na płaszczyźnie obiektywistycznej”. Z. Muszyński, „Profilowanie” profilowania, [w:] *Profilowanie...*, s. 32.

² Przy czym „różne profile nie są różnymi znaczeniami, są sposobami organizacji treści semantycznej wewnątrz znaczeń”. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *op. cit.*, s. 220.

³ R. Tokarski, *Kulturowe i tekstowe aspekty profilowania*, [w:] *Profilowanie...*, s. 35.

⁴ A.M. Lewicki, *Próba profilowania pojęcia droga na podstawie idiomatyzmów języka polskiego*, [w:] *Profilowanie...*, s. 278.

Góry nase, góry⁵. Wizerunek gór i gór

Słownikowe eksplikacje leksemu *góra* wskazują zasadniczo na znaczne wyniosłości ziemi, por. pol. *góra* 'to fragment terenu wzniesiony wyraźnie ponad otoczenie' (B), 'znaczne wzniesienie terenu' (Mp), 'wyniosłość ziemi' (S), 'każde większe wzniesienie terenu, odcinające się od niżej położonego otoczenia' (Sj), 'wyniosłość skorupy ziemskiej, wzniesienie terenu odznaczające się od niżej położonego otoczenia, powstałe w wyniku różnych procesów geologicznych' (D), 'wzniesienie terenu powstałe w wyniku tektonicznej lub wulkanicznej działalności skorupy ziemskiej' (Zp), ros. *гора* 'значительная возвышенность, поднимающаяся над окружающей местностью' (O), serb. *gora* 'високо уздигнуто пространо земљиште'⁶, ang. *mountain* 'a very large and high hill, esp. of bare or snow-covered rock' (L)⁷, fr. *montagne* 'très forte élévation de terrain (bien plus haute que la colline) se détachant nettement par rapport au relief environnant' (Gf). Obok formy podstawowej *góra* mniejsze wyniosłości nazywane są (z tym rdzeniem) deminutywnie, np. pol. *górką* 'to niewielkie wzniesienie terenu' (B), słowacki (słow.) *hôrka* (BS), ros. *горка* (O), serb. *горуца* (Mr)⁸, por. pol. *to nie góry, lecz górki* (Op); pol. *góreczka*, w pieśniach też: *góreńka*, *górejka*⁹, ros. *горышка* (O), słow. *horitka* (KP); pol. *pagórek* 'to niewielkie wzniesienie terenu' (B), słow. *pahorok* (BS); pol. *pagóreczek* (Sj). Bliskożnacznie: czeski (cz.) *kopeček* (BS), chorw. *brdašće*, *brežuljak*, *uzvisina*, *humak* (MP).

W niektórych językach z przywołanym znaczeniem współwystępuje sens 'las' i 'zbocze porośnięte lasem', por. np. słow. *hora* 'les' oraz 'vrch (obyč. porastený stromami)' (KP), serb. *gora* 'шума' (Mr), bułg. *gora* 'las'¹⁰. I przeciwnie – por.

⁵ *Góry nase, góry, hde nase, hde! Fioz vds znd tak dobre, jako my górdle* (z pieśni refleksyjnej, zob. J. Adamowski, *Góra*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1, cz. *Kosmos*, pod red. J. Bartmińskiego, zast. red. S. Niebrzegowska, Lublin 1999, s. 105).

⁶ Znaczenie to zawiera też *планина* 'вече узвишење које се истиче изнад околног земљишта и на којем обично има више врхова' (R).

⁷ Por. też ang. *Mount* używane w nazwach gór, np. *Mount Everest* (La).

⁸ Por. też w odmianie fachowej kolejarskiej pol. *górką rozrządową* 'stromie wzniesienie toru na stacji rozrządowej, ułatwiające rozrządzanie składów pociągów i i ich zestawianie' (D). Por. też pol. *górką wenusową*, łac. *mons Veneris* 'wypukłość nad płciowymi częściami' (Op).

⁹ J. Adamowski, *op. cit.*, s. 87.

¹⁰ Zob. М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. 1, Москва 1964, s. 438. Związek góry z lasem jest bardzo dawny i utrwalony „w pld.-słow. i słowac. we wtórnym znaczeniu 'las' (motywowanym sytuacyjnie: idzie o kraje, gdzie lasy zachowały się tylko na górach)”. A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 2000, s. 466. Utrzymuje się, że znaczenie to ujawnia się również w staropruskim *garian* 'drzewo', litewskim *giriā* (dial. *giri* 'las') (zob. М. Фасмер, *op. cit.*, s. 438) oraz na Morawach – *hora* 'wyrośnięty las', w Małopolsce – *góra* 'stok góry porośnięty lasem'. Uwzględniając powyższe, suponuje się, że rozwój podstawowego znaczenia słowa *góra* przebiegał zatem następująco: 'góra' → 'góra pokryta lasem' → 'las' (zob. J. Adamowski, *op. cit.*, s. 93). Por. w tym kontekście pol. *górnę* 'opłata za zepsucie putni, czyli górnej warstwy ziemi wśród lasu, przy wydobyciu kamienia młyńskiego' (Op), serb. *горосеча* 'wyrąb lasu', *горарина* 'kara za wyrąb lasu', *гораруту* 'ściągać drewno z gór' (R).

pol. *gołogóra*, *łyśa góra* 'dosłownie pusta, pozbawiona roślinności i przez nikogo niezamieszkała'¹¹, 'góra nie porośnięta lasem; w baśniach: góra zamieszkiwana przez czarownicę' (Sj), 'w podaniach ludowych: miejsce spotkań czarownic z diabłami' (D), cz. *łyśy przel.* (*hora*) 'goły, nagi, pusty' (Bč), ros. *лысая гора* (Lw), serbski/chorwacki (s/ch.) *golet* 'nagie skały' (Fs), 'гола планина, планинска голет' (Ž)¹², chorw. *goli vrh planine* (MP).

Leksem *góra* konotuje też, zwłaszcza w użyciach przenośnych, wiele różnych znaczeń, np. w języku polskim i niektórych innych 'znaczna ilość czegoś zebraną w jednym miejscu', bliskoznacznie: duża ilość, stos, stertę, kupę, zwał, masę¹³, 'wyższą część czegoś; coś położone lub znajdujące się wyżej niż pozostałe rzeczy'¹⁴, 'grupę ludzi znajdującą się u władzy, sprawującą nadzór nad czymś lub kimś; ludzi zajmujących wysokie stanowiska; także osoby pełniące ważną funkcję społeczną', regionalnie 'pomieszczenie między stropem a dachem, zwykle przeznaczone do celów gospodarczych' (Zp)¹⁵, w języku serbskim także epilepsję, por. *gora* 'епилепсија, падавица' (R).

Stosowane w opisie kształtu góry połączenia wyrazowe wskazują na jej podstawę, por. pol. *podnoże góry*, cz. *u paty hory* (BS), ros. *подошва горы* (P), chorw. *podnožje planine* (MP), na jej część najwyższą położoną, np. pol. *szczyt*, *wierzchołek góry*, cz. *vrchol hory* (BS), chorw. *planinski vrh*, *sjeme* (MP), oraz na jej pochyłą powierzchnię, por. pol. *stok góry* (Sj), *zbocze góry* (S), chorw. *padine / obronci planine* (MP). Słownictwo wyspecjalizowane, zwłaszcza geograficzne i geologiczne, precyzuje wiele znaczeń ukształtowania i budowy gór, między innymi powierzchnię w kształcie długiego pasa bądź szeregu połączonych ze sobą gór, por. pol. *pasmo gór*, *łańcuch górski*, słow. *hovorové pásmo*, *horský hrebeň* (BS), ros. *горный хребет* (O), chorw. *gorski / planinski lanac* (MP), serb. *планински ланац*, *венац* (Ž) lub pol. *góry stołowe* (BS), cz. *tabulové hory* (BS), obniżenie w przebiegu grzbietu lub łańcucha górskiego, por. pol. *przełęcz górską* (BS), słow. *horské sedlo* (BS). Terminy uściślają również okres wypiętrzenia gór, np. pol. geogr. *góry młode* (Zp), chorw. *mlado gorje* (MP), pol. *stare góry*, chorw. *staro gorje* (MP), odniesienia do ruchów, zmian bądź struktury skorupy ziemskiej lub ich rezultatów, por. pol. *góry fałdowe*, *tektoniczne* (S), *góry uskoku*, *zrębne* (S), serb. *раседне планине* (Ž), proces ich niszczenia wskutek działania różnych czynników zewnętrznych, np. pol. *góra erozyjna* (S).

Krajobraz i atmosferę gór tworzą nieodłącznie potoki, por. pol. *górskie potoki* (S), serb. *планинске бујине* (Ž), kwiaty, pol. *kwiaty górskie* 'rosnące w górach' (S)¹⁶, klimat, por. pol. *klimat górski* (S), chorw. *planinska klima* (MP), fr. *climat de*

¹¹ Zob. J. Adamowski, *op. cit.*, s. 89.

¹² Łysa Góra jest – jak wskazuje przysłowie – miejscem rozpusty: *gdzie karczma, tam prawię i Łysa Góra*, zob. J. Adamowski, *Łysa Góra*, [w:] *Słownik stereotypów...*, s. 122).

¹³ Np. słow. *hory snehu*, *starosti* (KP).

¹⁴ Np. ros. *что-л. двинулось в горы*, niem. *mit etw. ging [geht] es bergauf [voran]* (P).

¹⁵ Pol., też gwarowe, *góra* to kopalnia (Kg).

¹⁶ Do gór nawiązują też inne nazwy roślin, por. serb. *zopac* 'dziurawiec, dzwoniec', 'goryczka' (R), słow. *hórne jahody* 'horské' 'poziomki' (KP).

montagne (Gf), powietrze, por. pol. *górskie powietrze* (S), słow. *horský vzduch* (KP), serb. *планински ваздух* (Ž), wiatr, por. serb. *вијор, планински ветар, разви-горау* (Mr), słońce, por. słow. *horské slnko* (KP)¹⁷.

Istotną cechą góry jest jej rozmiar, por. określenia, np. pol. *wysoka* (S), cz. *vysoká* (Bč), *velehora*, *velehorsky* (BS), fr. *une haute montagne* (Gf), pol. *ogromna góra*, *niebotyczne góry* (S)¹⁸, *mała góra* (S), jej spadzistość, por. pol. *urwista*, *stroma góra* (S).

Jednostki słownikowe zawierają wskazanie na materiał, por. pol. *skaliste góry* (S), pol. *góry kamienne* (Lp), pol. *śnieżne góry* (S), ros. *снежная гора* (O), pol. *góra lodowa* 'to potężna bryła lodu oderwana od lodowca i unoszona przez fale morskie, tylko w małej części widoczna nad wodą' (B), słow. *ľadová hora* (BS), cz. *le-dová hora* (BS), ros. *ледяная гора* (O)¹⁹, pol. *piaszczysta góra* (S)²⁰.

Wygląd góry obejmuje również jej barwę. Górze przypisywane są następujące barwy i ich intensywności: *zielona*, *biała*, *złota*, *złocista*, *pożłocista*, *pożłociana*, *si-na* (we mgłach), *jasna* – święta, *czarna* – będąca znakiem świata ciemności, świata szatana i złych mocy²¹ itd., np. pol. *szara góra* 'miejsce przytułku, wypoczynku i wsparcia' (N), cz. *hory jsou v zimě jako pošťříbřené* 'zimą góry są jak posrebrzone' (Z), ros. *ясны горы* 'jasna sprawa' (F), *красная гора* 'pierwsza niedziela po paschalnej, dawniej czas ślubów' (O)²². Znajdujemy też odwołanie do globalnego widoku gór, por. pol. *panorama gór* (D), fr. *paysage montagneux* (Gf), oraz uwydatnienie ich dostojeństwa, por. pol. *majestat gór* (D).

Pokrycie górami to pol. *górzystość* (Ž), serb. *брдовитост* (Ž) zgodnie z rozumieniem pol. *górzysty* 'pełen gór' (S), słow. *hornatý* (BS), chorw. *brdovit*, *brežuljkast*, np. pol. *górzysty teren* 'to taki, na którym są góry' (B), serb. *брдовит терен* (Ž), pol. *kraj górzysty* (S), słow. *hornatý kraj* (BS), serb. *брдовит предео, крај* (Ž), pol. *okolica górzysta* (S), ros. *гористая местность* (O), pol. *wyspa górzysta* (S), pol. *górzyste brzegi* (S). Wzniesienia niższe tworzą pagórkowatość w rozumieniu 'teren jest pokryty pagórkami lub tworzy pagórek' (B), pol. *pagórkowaty*, *pagórko-wato* (Sj).

Słowniki wskazują na odniesienia do gór lub więz z nimi, np. pol. *górski* 'to taki, który ma związek z górami, np. jest charakterystyczny dla gór lub występuje w górach' (B)²³, słow. *horský* (BS), chorw. *planinski* (MP), por. np. pol. *kryształ górski* 'to przezroczysty minerał podobny do szkła, używany do wyrobu biżuterii i innych przedmiotów ozdobnych' (B), pol. *burztyń górkowy* 'po górkach wynajdywa-

¹⁷ Por. metaforyczne przedstawienie zachodu słońca: cz. *slunce už chytá horu* (Z).

¹⁸ W tym kontekście por. ros. *с зоры* 'o czymś bardzo dużym'.

¹⁹ Związek pol. *wierzchołek* / *czubek góry lodowej* wskazuje na znikomość czegoś pod względem rozmiarów.

²⁰ W bajkach został utrwalony obraz *Szklanej Góry* (wariantywnie *Diamentowej Góry*) – bardzo stromej, wysokiej, błyszczącej, znamionującej miejsce atrakcyjne i zarazem trudne do zdobycia (zob. J. Adamowski, *Szklana Góra*, [w:] *Słownik stereotypów...*, s. 123). 'trudną do pokonania przeszkodę na drodze do celu' (Lw).

²¹ Zob. J. Adamowski, *Góra*, s. 89.

²² W pracy nie są omawiane nazwy własne, np. pol. *Jasna Góra*, serb. *Црноразар* (Mr) itd.

²³ Od XIX w., wcześniej *górný* 'górski', „por. ros. *горный*, białorus. *horny* 'górski', st.cs. *gorъnъ* 'górski', obok *gorъskъ*". A. Bańkowski, *op. cit.*, s. 467.

ny' (Op), pol. *kolejka górską* (B), pol. *górskie pogotowie ratunkowe* (BS), słow. *horská záchraná služba* (BS), pol. med. *choroba górską* (Sj), serb. *планинска болест* (Ž), por. też ros. *горные лыжи* (O).

Ludzie „od gór” to górale, por. pol. *góral* 'wieśniak z okolic podgórszych, zwłaszcza takich, gdzie się dobrze zachował folklor'²⁴ i rozpowszechnione 'ktoś, kto pochodzi z gór i mieszka w górach' (B), cz. *horal* (Bč), słow. *horal* (BS), serb. *планинац*, *горштак* (Mr), chorw. *goranin*, *gorštak*, *brđanin* (MP), pol. *góralka* (Sj), cz. *horalka* (Bč), chorw. *goranka*, *gorštakinja*, *brđanka* (MP), serb. *планинка*, *горштакуня* (Mr)²⁵, pol. *góralczyk* 'młody góral, chłopiec góralski' (Sj)²⁶.

Odwołania do górali wskazują też bezpośrednio na powiązanie z nimi wielu realności, por. pol. *góralski* 'to taki, który ma związek z góralami, a zwłaszcza jest dla nich charakterystyczny' (B), i jednocześnie odnotowują różnorodne leksemy, z reguły wieloelementowe, w których owe odniesienia i związki się wyraziście przejawiają, pol. lingw. *gwara góralska* (Sj), chorw. *goranski dijalekt* (MP), pol. *folklor góralski* (Ž), serb. *брђански, горштакчи фолклор* (Ž), pol. etn. *strój góralski* (Sj), chorw. *goranska narodna nošnja* (MP), pol. *góralski* 'rodzaj tańca' (Kg), pol. gwarowe *nóż goralski* 'długi, ostro zakończony, do »bicia« świni' (Kg), pol. *chatupa góralska* (D), pol. *góralszczyzna* 'to kultura i język górali' (B).

Ustalone konstrukcje językowe odwołują również do wyjazdu w góry, por. pol. *jechać / wyjechać (na wakacje / na wczasy) w góry* 'do miejscowości w górach położonej' (S), serb. *отпутовати на ферије, на одмор у планине* (Ž), wspinaczki górskiej, np. pol. *wspinać się pod górę / na górę* (S), chorw. *planinariti* (MP), serb. *попети се на планину* (Ž), ang. *mountaineering* (L)²⁷ oraz wędrowania po nich, por. pol. *wędrować po górach* (Mp), *wędrówka po górach* (Sj).

²⁴ Wywodzone „chyba od góra 'kopalnia'”, gdzie „sufiks -al tu, jak w *drwal* (p.) zamiast -arz; por. słowac. *hordr*, ongiś chyba 'górník' (jak dziś *haviar*), dziś 'leśnik, gajowy' (od *hora* 'las'). Czes. *horal* (skąd i w słowac., jeśli nie odwrotnie) 'góral' nowe, za pol. *góral*” (*ibidem*, s. 466). Por. „stč. nč. *hordk*, ale *horal* teprve od Čelakovského podle pol. *góral* (-al. disimilac z -ar, srov. slc. *hordr*). Původní význam byl „hora, mons”, ale záhy přistupuje i význam „les” (za stara byly všecky hory, lidem přístupné, pokryty lesem!), tak stč. slc. (tu *hordr* = lesnfk)”. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1971.

²⁵ Także dojąca bydlę i wyrabiająca ser, por. „женска која музе стоку у планини и прави сир” (Mr).

²⁶ Do nazw ludzi „od gór” odwołują się też nazwy *góral* w znaczeniu 'kolarz specjalizujący się w jeździe po górach' (B), por. pol. *zdobyć zieloną koszulkę górala* (D) oraz pol. *góral* 'inaczej rower górski' (B). Zoologiczna nazwa pol. *góralek* – to roślinożerny ssak kopytny, podobny do gryzoni (Sj).

²⁷ Rdzeń *góra* pojawia się też w nazwach osób uprawiających taternictwo lub alpinizm, por. słow. *horolezec* (BS), ang. *mountaineer* (L), a także w nazwie tych wyczynów, por. słow. *horolezectvo* (BS).

Mistyka gór²⁸. Widzenie góry i gór

Górom przypisywane są utrwalone, zwykle stereotypowe właściwości, por. np. pol. *dzikie, niebezpieczne* (S)²⁹.

Obraz góry wysokiej odsyła do czegoś wysokiego, potężnego, por. ros. *кто-л зора зорой* (P), bądź do wielkiego i silnego człowieka, por. cz. *chlap jako hora* (Z), słow. *chlap ako hora* (KP), słow. *visok kao gora* (Mf), fr. *grand comme une montagne* (Gf)³⁰. Wysoka góra jest też utożsamiana z męczącą wspinaczką, por. mongolskie *wysoka góra zmęczy konia, nienawiść sama siebie* (G), gdzie zmęczenie konia wchodzącego na wysoką górę jest zestawiane z samounicestwianiem w nienawiści³¹. Z kolei wspinanie się pod górę oznacza 'trudne życie', por. ros. *чья-л. жизнь ушла под горы* (P), 'czyjeś trudne dzieciństwo', por. pol. *ktos miał do szkoły pod górę* (B) bądź że 'ktos napotyka przeszkody w realizacji jakiegoś zamierzenia', por. pol. *iść pod górę* (S), chorw. *penjati se uzbrdo* (MP). W przeciwieństwie do wymienionych związków frazeologizm ros. *пора что зора: скатишься, так оглянешься* (A) odwołujący się do szybkiego staczania się z góry przekazuje informację o niepostrzeżeniu upływającym czasie, natomiast powiedzenie pol. *z górki na pazurki (zjeżdża, zbiega itp.)* komunikuje, że ktoś 'bardzo szybko zjeżdża lub zbiega z skądś na dół' (B). Nie jest też potrzebna pomoc przy staczaniu się, schodzeniu z góry, por. pol. *nie trzeba z góry popychać, samo się toczy, z góry nie trzeba poganiać* (N). Łatwość schodzenia z góry przeciwstawiana jest trudności i wysiłkowi towarzyszącym wchodzeniu na nią, por. pol. *łatwiej z góry, jak pod górę, łatwiej z góry spaść, niżli wleźć do niej* (N)³².

Związki zleksykalizowane wskazują na wprost proporcjonalną do wysokości góry bliskość źródła wody, por. pol. *im większa góra, tym bliższa woda* (N)³³, bądź głębokość doliny, por. pol. *czym góra wyższa, tym dolina głębsza* (N).

Odwołanie do góry ma również wymowę 'liczyć na kogoś lub na coś w pełni, w zupełności, polegać na kimś', por. cz. *hory na to mohl člověk stavět / hory na nem mže stavět* (Z), ros. *как на каменную гору надеяться / полагаться / слагаться на кого / на что* (F, P), 'być pod pewną ochroną, czyjąś opieką', por.

²⁸ Por. tytuł książki ks. R.E. Rogowskiego *Mistyka gór*, Wrocław 1989.

²⁹ Oprócz jednostek leksykalnych mających ogólne odwołania do góry i gór w języku ustabilizowały się też różnorodne znaczenia ewokowane konkretnymi górami, por. cz. *hodim tebou za Nohory hory; vyvedl by ho na Krkonošské hory* (Z), ros. *счит, как Юрьева зора* (A).

³⁰ Wielkość góry tworzą założenia każdego, również najdrobniejszego pyłku, por. chińskie *góra Tai nie odrzuca najmniejszego pyłku i dlatego jest taka wysoka* (G). Wskazania dla człowieka są w tym przysłowiu czytelne i oczywiste. Jest jednakże kres wysokości góry, podobnie jak jest kres głębokości morza, por. ordośkie *nawet najwyższa góra ma szczyt i najgłębsze morze – dno* (G).

³¹ Ewokuje jest również wyprowadzanie kogoś na szczyt góry, por. cz. *vyčest někoho na vrch hory* (Z).

³² Możliwa jest równowartość drogi w obu kierunkach, por. ros. *что с горы, что под горы* 'jedno i to samo' (BMS).

³³ Ze źródłami wody zestawiane są tereny nieuprawne gór, a w konsekwencji skąpość zboża i chleba, por. pol. *w górach początek wody, a koniec chleba* (N).

ros. *ровно за каменной горой* (F), a także 'być dla kogoś ochroną i wsparciem', 'ze wszystkich sił bronić kogoś, coś', por. ros. *стоять / вставать / встать горой за кого / что-л.* (M, P).

Potęga gór tylko pozornie jest nienaruszalna. Przenosić je może wiara, por. pol. *wiara góry przenosi* (S), łac. *fides defert montes*, ros. *вера и горы с мечта сдвинет*, niem. *der Glaube kann Berge versetzen*, ang. *faith can remove mountains*, fr. *la foi soulève les montagnes*, hiszp. *le fe muda los montes*, wł. *chi crede supera tutte le difficoltà* (Sp), oraz miłość, por. cz. *láska hory přendši* (Bč), słow. *láska hory prendša* (KP); porusza je też ludzki język, por. ros. *мал язык – горами качает* (A). Mówimy tak 'mając na uwadze to, że wszystko można osiągnąć, jeśli się tylko uwierzy, że jest to możliwe'. Analogicznie obraz przenoszonych (przemieszczanych) gór konotuje sens 'robić coś, co wymaga ogromnego wysiłku', także 'możliwości dokonywania rzeczy wielkich' (B), 'dokonywania cudów' (zob. Kor. 13, 2), por. pol. *ktos może góry przenosić* (B), cz. *hory vozit* (Z), ros. *воротить / своротить горы / гору* (M), *ворочать горы / горами, двигать горы / горами* (O), *горы сдвинуть / горы двигать / двигать горами* (P), s/ch. *premjëštati gore, premjëštati brda* (Mf), ang. *remove mountains* (Ka), niem. *Berge versetzen* (P)³⁴.

Stabilność osadzenia gór w przeciwieństwie do możliwości stykania się ludzi suponują następujące paremie, por. pol. *góra z górą się nie zejdzie, ale człowiek z człowiekiem zawsze / często / zejść się może*, łac. *occurrunt homines, nequent occurrere montes* (N), cz. *nescházejš se hory s horami, ale lidě s lidmi* (Bč), ros. *гора с горой не сойдется, а человек с человеком сойдемся* (A), serb. *gora se s gorom ne sastaje, a čovek s čovekom vazda*; ang. *two men may meet, but never two mountains* (K), *friends may meet, but mountains never greed*, niem. *zwei Berge kommen nie zusammen, zwei Menschen aber wohl*, fr. *deux rochers ne se rencontrent pas mais bien deux hommes*, wł. *monti stan fermi e le persone camminano* (Sp)³⁵. Powszechnie utrwalenie językowe ma też przysłowie o nieruchomości góry, do której przychodził nawet sam Mahomet, por. pol. *nie chce góra przyjść do Mahometa, musi Mahomet przyjść do góry / nie przyszła góra do Mahometa, przyszedł Mahomet do góry* (S), cz. *když jede hora k Mohamedovi, musí Mohamed k hoře* (Bč), chorw. *neće brdo Mahamedu, ide Mahamed brdu* (MP), serb. *ako neće breg Muhamedu, Muhamed će bregu* (K), као неће брег Мухамеду, мора Мухамед брежу (Ž), ros. *если гора не уйдет к Магомету, то Магомет уйдет к горе* (Ka), ang. *if the mountain will not come to Mahammed / Mahomet, Mahammed / Mahomet must go to the mountain* (Ka), *if the mountain won't come to Mahomet / Muhammed, Mahomet / Muhammed will go to the mountain* (K).

Ludowa i potoczna wizja gór zawarta w związkach frazeologicznych i przysłowiach uwidatnia nieodłączność współwystępowania ich z dolinami, por. pol. *góry i doły 'nierówności, wyboje'* (S), pol. *nie masz góry bez doliny* 'nic tak zupełnie złe-

³⁴ Siłę taką ma również czart, por. ros. *черт силен – и горами качает, и людьми, что венником, трясет* (A).

³⁵ W członach opozycyjnym w miejsce natrafiających na siebie ludzi pojawiają się różne elementy rzeczywistości, np. zlewające się wody, por. ros. *вода с водой – не как гора с горой: сливаются* (A), stykające się garnce, por. ros. *гора с горой не сойдется, а горшок с горшком толкнется* (A).

go' (N, Lp), zwłaszcza w kontekście przechodzenia przez nie, por. s/ch. *preko gora i dolina* (Mf), a także współwystępowanie gór z lasami, por. pol. *przez góry i lasy, po górach i lasach* (Op), wodą, por. np. leksemy o przeciwstawnych sensach s/ch. *ni u zopy ni u wody (ne idu)* (R) 'nigdzie (nie idź)' oraz s/ch. *u u zopy u u wody (uhi, nohi c kime)* (R) 'wszędzie, bez względu na niebezpieczeństwa, nieprzyjemności'. Także według powiedzenia, nawet chrzczonego wilka ciągnie nieprzeparcie w góry, por. serb. *крету ека, а ека у зопы* (R), stąd sens 'zły, nikczemny człowiek nie poprawia się'.

Znaczenie 'bardzo daleko', 'nie wiadomo gdzie', 'w bajecznym kraju' wnoszą uprząsłowione zwroty bajkowe i baśniowe, w których utrwalony został obraz obecności za siódmą, dziewiątą lub setną górą, por. pol. *za siódmą / za dziewiątą / za dziesiątą / za setną górą* (S), cz. *byti / za devíti horami* (Bč, Z), s/ch. *preko sedam / devet brda* (Mf)³⁶, niem. *hinter den sieben Bergen* (P)³⁷, obecność za górami i lasami, por. pol. *za górami, za lasami* (N), cz. *byť přes hory a lasy* (BS), ros. *за сопаму, за лесаму* (Lw), obecność za górami i dolinami, np. słow. *za horami, za dolami* (KP), cz. *přes / byť přes hory a doły / důly* (SBc, Z), ros. *за сопаму, за долам* (P)³⁸, obecność za siódmą górą i siódmą rzeką, por. pol. *za siódmą górą, za siódmą rzeką, za siedmioma górami i siedmioma rzekami* (BS), cz. *za devateromi horami a devateromi řekami* (BS), albo też za dziewięcioma górami i dziewięcioma morzami, por. chorw. *iza devet gora i devet mora* (MP). Wskazanie na obecność czegoś za górami suponuje niejasność tego, por. cz. *něco je ještě za horami* (Z)

Obraz góry, która urodziła mysz, znaczy 'o efekcie niewspółmiernym z wielkimi przygotowaniami czy zapowiedziami', 'o czymś małym, nieznaczącym zamiast oczekiwanego wielkiego istotnego', por. pol. *góra porodziła mysz*, łac. *parturiunt montes, nascetur ridiculus mus*³⁹ (N), chorw. *tresla se gora / brda, rodio se miš* (Mf), ros. *zopa podiula myš* (Ka), niem. *Berg kreißte und gebar eine Maus* (P), ang. *the mountain has brought forth a mouse* (Ka).

Sens 'obiecować wiele, robić ponętnie, ale nieziszczalne obietnice' zawiera zwrot frazeologiczny sugerujący obietnice złotych gór, por. pol. *obietować złote góry*⁴⁰, łac. *magnum promittere montes* (N), cz. *slibovat někomu zlaté hory* (Z), ros. *цунуть / обещать золотые / златые зопы* (BMS), s/ch. *obećati / obećavati zlatna brda* (Mf), niem. *j-m goldene Berge versprechen* (P)⁴¹. Wariantywnie znaczenie obietnicy, ofiarowa-

³⁶ Dalekie relacje rodzinne, rodowe konotuje motyw bukszpanowej gałęzi za dziewiątą górą, por. serb. *ушмишурова грана за девете зопе* (R).

³⁷ Z supozycją odległych gór kontrastuje wskazywanie na ich bliskość, por. pol. *góry są blisko* (N).

³⁸ Zestawienie gór i dolin, por. s/ch. *dolom i gorom, gorom i dolom* (Mf), ros. *по сопам, по долам* (BMS), *зопе u doły*, niem. *über Berg und Tal* (P) konotuje znaczenie 'wszędzie, w różnych miejscach'.

³⁹ Wyrażenie Ezopowe, użyte przez Horacego, wyśmiewającego klepskie wiersze w *Ars poetica* (N).

⁴⁰ Także: *złote góry obiecuje, a nie ma i ołowianych* (Lp).

⁴¹ Przywołanie złotych gór ewokuje również znaczenie 'budować zamki na lodzie, mieć nieziszczalne plany', por. cz. *stavět zlaté hory*. W szerszym ujęciu świat jawi się jako złota góra, por. ros. *мир – золотая зопа* (A).

nia zawierają odwołania do gór i dolin, por. cz. *sľubovat hory doľy* (BĚ), słow. *sľubovat niekomu hory-doly* (BS), s/ch. *obečati / obečavati / nuditi brda i doline* (Mf, MP).

Utrwalenie w języku znalazła powszechnie uznawana wolność, jaką dają góry, por. pol. *w góry, w góry, miły bracie! tam swoboda czeka na cię* (N)⁴², oraz przeświadczenie, że nieszczęścia dotyczą ludzi, a nie gór, por. cz. *nešťstí nechodě po horách, ale po lidech* (BĚ).

Połączenia wyrazowe odsyłają też do góry świętej, por. pol. *święta góra* 'wyniesienie terenu traktowane jako miejsce kultu, najczęściej ze wzniesioną świątynią' (Zp). Przywołanie góry świętej, por. cz. *jít na Svatou horu* lub *jít se Svaté hory* (Z) implikuje 'pisać nierówno ku górze lub ku dołowi', a cz. *spal jako na svatý Hoře* (Z) – 'twardy sen'. Z kolei odwołanie do góry złej, por. cz. *nakláď jako na zlou horu* (Z), wyraża sens 'zbytecznie wykładane na coś pieniądze', a cz. *jdi na zlou horu*⁴³ – 'zabieraj się stąd' (Z).

Do gór mają odwołanie niektóre przejawy zachowań, zwłaszcza emocjonalnych, człowieka, np. głośnego krzyku, por. cz. *křičí jako na horách; křičet až se hory zelenají* (Z), szpetnego klęcia, por. cz. *klít až se hory zelenají* (Z), słow. *hrešit až sa hory zelenajú* (KP), wylewnego, głośnego płaczu, por. cz. *plakal, až hory hučely* (Z), głośnego śpiewu, por. cz. *zpřoval až se hory zelenají* (Z), picia na umór, por. cz. *pít až se hory zelenají* (Z).

Leksem *góra* wykorzystywany jest w strukturze formalnoznaczeniowej niektórych aktów mowy, m.in. porady, pouczenia, por. pol. *czcij góry, lasy, mosty, chcesz-li mieć grzbiec prosty* 'ostrożnie, gdzie niebezpieczno' (N, Lp), przestrogi, por. pol. *nie wylaz na wysokie góry, bo i z nich spadniesz* (N), ang. *the higher the mountain the greater descent* (K), prośby, por. pol. *do góry nie pędź mnie, z góry nie bij mnie, po równinie nie żałuj mnie, w stawni nie zapominaj mnie* (prośba konia) (N), zapewnienia 'choćby nie wiadomo, co się działo, bez względu na okoliczności, nieodwołalnie (to coś się stanie)' (D), por. pol. *żeby tam / choćby się mury, góry się waliły* (D, N), zamówienia⁴⁴, por. pol. *słoneczko wychodzi zza góry / idzie pod górę, choroba znika; chorobę wypędną się na / za góry, na / za lasy..., po górach, po lasach chodzi święta Anna, chmury, deszcz i grad wypędną się na góry / na lasy*.

Komponent *góra* pojawia się również w konstrukcjach będących wyrażeniami ekspresywnymi oznaczającymi np., że ktoś powinien się natychmiast oddalić, że koniecznie chcemy się czegoś pozbyć, por. pol. *ciś ku góróm*⁴⁵ (N), że 'chyttrze udaje nieświadomość, nierozumienie sytuacji; zachowuje się jakby nigdy nie', por. *patrzy ku górze, a głupka struże* (N), a także w odpowiedzi na pytanie „dokąd”, gdy nie chce się powiedzieć prawdy, por. ros. *на кудыкину гору / за кудыкины горы* (F).

⁴² Życie górali zlokalizowane w górach przyrównywane jest do niezależnego, nieskrępowanego życia orłów w przestworzach nieba, por. pol. *góral żyje pośród gór, kłęby orzeł pośród chmur* (N). Góry, głównie ze względu na nieprzystępność, były też odwiecznym miejscem schronienia dla różnego rodzaju zbłędów, por. s/ch. *odmetnuti se u goru* (Mf).

⁴³ Wariantywnie: *jdi na horouct horu* (Z).

⁴⁴ Zob. J. Adamowski, *Góra*, s. 97–98.

⁴⁵ Ciesz. wykrz. *Idź precz, wynoś się!*

Odniesienie do gór wskazuje na bezowocność czyjegoś wysiłku, por. pol. *żebyś ty góry kopał, nic z tego* (N), na wynikłe utrudnienia, por. ros. *если бы на горах не мороз, он бы давно через тын перепос* (A), natomiast odwołanie do stromej góry przywodzi na myśl przeciwności nie do ominięcia, por. ros. *и крута гора, да миновать нельзя* (A).

Językowo utrwalony został też obraz robienia z czegoś góry, por. cz. *udělala mi se z toho hora* (Z), fr. *se faire une montagne / une montagne de quelque chose* (Gf), lub też z pagóreczka, kopczyka ziemi (m.in. kretowiska, mrowiska) wielkiej góry na oznaczenie 'wyolbrzymiać coś, robić z czegoś mało ważnego rzecz wielkiej wagi; przesadzać', por. cz. *velikou horu ze špatného kopečku dělali* (Z), ang. *make a mountain out of a molehill / anthill* (Ka, K), fr. *faire une montagne d'une taupinière* (Gf).

Zwalanie na kogos gór posiada wymowę 'obgadywać, oskarżać, potępiać', np. pol. *góry, mury na kogo walić* (N), bądź wskazuje na człowieka lichego, bezwartościowego, por. pol. *kto na drugich góry wracá, ten sam musi być ladaco* (N).

Materiał empiryczny poświadcza w użyciach potocznych i ekspresywnych obraz góry leżący na duszy 'o ciężkim, przygnębiającym stanie ducha, ciężących troskach', por. ros. *у кого-л. гора на душе (лежит)* (P), a zarazem obraz góry spadającej z kogos – ewokującej stan ulgi po odbyciu ciężkiej pracy, por. cz. *jako by se mne hora spadla* (Z), lub spadającej komuś z ramion – 'nastąpiło uwolnienie od trosk', por. ros. *у кого-л. точно гора с плеч (свалилась / упала)* (P), *горе с сердца, гора с плеч* (A). W języku utrwalony jest również motyw góry branej na oczy, por. serb. *узети гору на очи* (R) w odniesieniu do niedostrzegalności piękna, a także branej na siebie, por. słch. *kvatati / uzimati goru na sebe* (Mf) jako symbolu przyjmowanego ciężaru, wysiłku, obowiązku.

Właściwa lokalizacja gór jest ich dobrodziejstwem, podczas gdy na morzu nie są one mile widziane, por. kasz. *góře są dobré, ale nie na morzu* (N); tutaj – w przeciwieństwie do właściwej im nieruchomości – są też one żywe, por. kasz. *morsci góře są żywe* (N)⁴⁶.

Metaforyczną wymowę ma obraz powiązania przyczynowo-skutkowego zachwiania podstawy góry z rozpadaniem się jej szczytu, por. pol. *jak się góra trzęsie w dole, u szczytu się rozpada* (N).

W języku utrwalone zostało spostrzeżenie, że grom uderza w góry wysokie, zwłaszcza najwyższe, np. pol. *na wysokie góry, domy rady często biją gromy* (N), cz. *hrom bije do nejvyšších hor* (Bč), stąd – przenośnie – najbardziej narażeni są najwyżej postawieni, najbardziej wyeksponowane miejsca, sprawy itp.

W języku znalazło odbicie zjawisko echa odpowiadającego wołaniu, por. słow. *ako sa do hory volá, tak sa z hory ozyva* (KP).

Położenie ubogiej szlachty zagonowej odzwierciedla przysłowie pol. *co górka, to pagórek; co chatupka, to dworek* (N).

To, co jest za górą, jest niewiadome, obce, por. pol. *kto wie, co siedzi za górą* (N)⁴⁷, to co nie jest za górami, ma wartość znaczeniową 'niedaleko; prędko; nie-

⁴⁶ W tym kontekście por. ang. *rolling mountains* (Ka) 'ogromne wały, fale o wysokości góry', *run mountain(s) high* (Ka) 'o falach' wysoko wznosić się'.

⁴⁷ Donośność dźwięków bębnow dochodzących zza gór skontrastowana z ich lichością wi-

daleki; bliski', por. pol. *nie za górami* (S) / *coś (jest) nie za górami* (Sj), ros. *не за горами что-н.* (O), *не за горами, а за дворами/плечами* (A). Układ „za górami – dalekie, przed nimi – bliskie” dotyczy m.in. śmierci, por. ros. *мысли за горами, а смерть за plecami* (G), *смерть не за горами, а за плечами* (A), czyhającego wroga, por. ros. *грозен враг за горами, а грозней за плечами* (A). Związki frazeologiczne utwierdzają wszelako, że i za górami są dobrzy ludzie, że i za górami jest dobry świat, por. ros. *и за горами люди*; ros. *не страшны злыдни за горами* (A)⁴⁸.

* * *

Dokonane przedstawienie jednostek leksykalnych z komponentem *góra* i *góry* pochodzących z wybranych języków odzwierciedla konstruowanie pojęć 'góra', 'góry' oraz ukazuje określone profile tych obiektów. Struktura semantyczna badanego materiału językowego unaocznia wielość różnorodnych aspektów w oglądzie językowo-kulturowego obrazu *góry* i *gór*, różnie bowiem „patrzy się na góry. Inaczej wyglądają w oczach alpinisty i turysty, inaczej w oczach filozofa lub poety. Inaczej są oglądane oczami teologa”. Zatem „jak istnieje mistyka wznoszenia się ku szczytom, tak samo istnieje – bardziej pierwotna i podstawowa – mistyka stania wobec gór. Składa się na nią żywa świadomość, że są góry, że stoję wobec nich, że są otwarte w wiecznej komunii ze mną”, tak więc „stanąć w obliczu gór to tyle, co stanąć w obliczu Boga, którego góry są ikoną i sakramentem”⁴⁹.

Źródła przykładów

- A – *Русские пословицы и поговорки*, pod red. В.П. Аникина, Москва 1988.
 B – Bańko M. (red. nacz.), *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000.
 Bč – *Slovník spisovného jazyka českého*, t. 1–2, věd. red. J. Bělič, Praha 1960.
 BMS – Бирих А.К., Мокиенко В.М., Степанова Л.И., *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Москва 2001.
 BS – Stano M., Buffa F., *Polsko-slovenský a slovensko-polský slovník*, Bratislava 1982.
 Bs – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos: ziemia, woda, powietrze*, koncepcja całości i red. J. Bartmiński, Lublin 1999.

dzianą z bliska oddaje sens 'to, co jest za górami, wydaje się lepsze niż to, co bliskie', por. cz. *zvučny bubny za horami, a k nám přichdzejt jako uborky* (Z), ros. *звонки бубны за горами а к нам придут* (Z), *ближе собачья шкура* (Čm), *звонки / славы бубны за горами, а к нам придут – что лукошки / лукошко* (A).

⁴⁸ Rozpatrywane frazeologizmy i paremie wytyczają ponadto wiele innych wyobrażeń o *górze* i *górach* poprzez wskazanie na znaczenie, np. bez troski, por. ros. *на горах покататься*, *в блинах поваляться* (A), wielkiej ilości czegoś, por. s/ch. *ima čega kao na gori lista* (Mf), zmarowania wszystkiego z powodu swojej niezręczności, niedoświadczenia, nieporadności, por. serb. *od neveshta i gora plache* (R), urządzania uczy na całego, por. ros. *закатать / закатывать пир горой* (P), zbyt wysokiej ceny, por. cz. *ta cena přesahuje hory* (Z).

⁴⁹ R. Rogowski, *op. cit.*, s. 297, 301.

- Čm – *Mudroslovi nrodu slovanského ve příslovích. Připojena jest sbírka prostodrobných českých pořekadel*, uspořádal a vydal Fr. L. Čelakovský, V Praze 1852.
- D – Dubisz S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 2003.
- F – Федоров А.И. (const.), *Фразеологический словарь русского литературного языка*, Москва 2001.
- Fe – Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, т. 1–4, Москва 1964–1973.
- Fs – Frančić V., *Słownik serbsko-chorwacko-polski*, т. 1–2, Warszawa 1987.
- G – Glensk-Prądzynska M., *Mądrości narodów wszystkich kontynentów*, Poznań 1996.
- Gf – *Dictionnaire de la langue française*, par J. Cirotet, т. 1–2, Paris 1976.
- K – Kovačević Ž., *Srpsko-engleski frazeološki rečnik*, Beograd 2002.
- Ka – Кунин А.В., *Англо-русский фразеологический словарь*, Москва 1984.
- Kg – *Słownik gwar polskich*, ułożył J. Karłowicz, т. 2, Kraków 1901.
- KP – *Krditky slovník slovenského jazyka*, hl. red. J. Kačala, M. Pisárčiková, Bratislava 1989.
- L – McArthur T., *Longman Lexicon of Contemporary English*, Harlow, Essex 1982.
- La – *Longman Wordwise Dictionary*, Harlow, Essex 2001.
- Lp – *Słownik języka polskiego* przez M. Samuela Bogumila Linde, т. 2, wyd. drugie, poprawione i pomnożone, [Lwów 1855] 1951.
- Lw – Łukaszyn J. (red.), *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski / rosyjsko-polski*, Warszawa 1998.
- M – Молотов А.И., *Фразеологический словарь русского языка*, Москва 1986.
- Mf – Matešić J., *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Zagreb 1982.
- MP – Mogoš M., Pintarić N., *Polsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 2002.
- Mr – Московлевий М., *Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником*, Београд 2000.
- N – *Nowa księga przysłów polskich*, w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem J. Krzyżanowskiego, т. 1: A–J, Warszawa 1969.
- O – Ожегов С.И., *Словарь русского языка*, Москва 1982.
- Op – *Słownik języka polskiego*, wydany staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda, cz. 1, Wilno 1861.
- P – Petermann J., Hansen-Kokoruš R., Bill T., *Russisch-deutsches phraseologisches Wörterbuch*, Leipzig–Berlin–München–Wien–Zürich–New York.
- R – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, т. 1, 4, Нови Сад–Загреб 1967, 1971.
- S – Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, т. 1–2, Warszawa 1967–1968.
- SBc – Siatkowski J., Basaj M., *Słownik czesko-polski*, Warszawa 1991.
- Sj – *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003 (wersja elektroniczna).
- Sp – *Słownik przysłów, czyli 330 przysłów i powiedzeń w osmiu językach – polskim, angielskim, francuskim, hiszpańskim, łacińskim, niemieckim, rosyjskim i włoskim z ilustracjami*, Warszawa 2000.
- Z – *Lidová řeč*, zpracoval J. Zaorálek, Praha [1947] 2000.
- Zp – Zgórkowa H. (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, т. 13, Poznań 1997.
- Z – Живановић Ђ. (gl. red.), *Польско-српски речник у два тома*, Београд 1999.